

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Ясинок Микола Михайлович

УДК 347.965.43.

**ПРИНЦИПИ УСНОСТІ, БЕЗПОСЕРЕДНОСТІ
ТА БЕЗПЕРЕРВНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

Спеціальність: 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2004

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Національному університеті внутрішніх справ, МВС України

Науковий керівник : кандидат юридичних наук, доцент

Кройтор Володимир Андрійович

Національний університет внутрішніх справ, начальник кафедри цивільно-правових дисциплін.

Офіційні опоненти : доктор юридичних наук, професор

Ромовська Зорислава Василівна

Національний університет „Києво-Могилянська академія”, декан факультету правничих наук;

кандидат юридичних наук, професор

Тертишніков Володимир Іванович

Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, професор кафедри цивільного процесу.

Провідна установа : Львівський національний університет імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України, кафедра цивільного права та цивільного процесу (м. Львів).

Захист відбудеться 12.02.2005 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.700.02 Національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27

Автореферат розісланий 10.01.2005 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Чалий Ю. І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена насамперед тим, що у незалежній Україні з прийняттям Конституції України та утвердженням верховенства права виникла гостра потреба у проведенні судово-правової реформи. Її зміст зводиться не лише до реформування судової системи, а і реформуванню всього того застарілого цивільного процесуального законодавства, яке не відповідає сучасним соціально-економічним потребам держави в її стратегії та практиці розвитку.

Розвиток демократії, зміни в економіці, соціальному житті людей зумовили необхідність розв'язання всіх правових проблем, що виникають у сфері здійснення правосуддя. Так за даними судової статистики за 2003 рік за захистом своїх прав і свобод у порядку цивільного судочинства до судів загальної юрисдикції звернулося 1,6 млн. Громадян та юридичних осіб, на 5,1% більше, ніж у 2002 р. Порівняно з 1993 р. на розгляд судів надійшло втричі більше цивільних справ, що свідчить про зростання упродовж десятиріччя довіри у суспільства до суддів.¹ Разом з цим при розгляді і постановленні рішень були допущені суттєві помилки, які призвели до скасування більше 23000 рішень у цивільних справах (1,9% від числа поставлених судами першої інстанції). Поширеними залишаються порушення судами строків розгляду справ і факти тяганини під час їх вирішення. У зв'язку з наведеним Президія Верховного Суду України та президія Ради суддів України звертає увагу судів загальної юрисдикції України на те, що конституційні гарантії судового захисту та відновлення прав і свобод громадян, інтересів держави зобов'язують їх здійснювати правосуддя виключно на засадах судочинства, визначених Конституцією.² Вже тільки це свідчить про те, що звернення в наукових дослідженнях до проблем правосуддя є актуальним на сьогодні, бо, зокрема, лише швидкий і якісний розгляд цивільних справ характеризує державу як правову та демократичну.

Детального глибокого дослідження потребують основні засади здійснення правосуддя в цивільних справах, і зокрема принципи усності, безпосередності та безперервності. Захист конституційних прав і свобод людини та громадянина у формі цивільного судочинства забезпечується системою процесуальних дій суду та учасників процесу, які ґрунтуються на нормах ЦПК України, в яких закріплено принципи усності, безпосередності та безперервності. Вони, як принципи цивільного процесуального права, набули універсального значення для всього судочинства України.

Актуальність вибору теми дослідження обумовлена ще й тим, що низка наукових праць з даної тематики була створена ще в радянський час і в правовому сенсі вже значно застаріла для тлумачення діючої нормативно-правової бази. Так окремі питання досліджувались Г.М. Едельманом в його дисертації „Принципы устности, непосредственности и непрерывности в советском гражданском

¹ Див.: Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у 2003 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України.-2004.-№5.-С.32.

² Див.: Про стан здійснення судочинства у 2003 р. і завдання на 2004 р.: Постанова спільного засідання Президії Верховного Суду України та Президії Ради суддів України від 20 лютого 2004 р. № 5 // Вісник Верховного Суду

процессуальном праве” (1969 р.) та В.М. Корніловим в його дисертації „Принцип устности и письменная форма процессуальных действий в советском гражданском процессе” (1974 р.). У національній процесуальній науці тема принципів усності, безпосередності та безперервності в цивільному судочинстві в деякій мірі висвітлювалась як правило в підручниках та навчальних посібниках з цивільного процесу.

Актуальність дисертаційного дослідження визначається також тим, що прийнятий Верховною Радою України 18 березня 2004 р. новий Цивільний процесуальний кодекс України (Далі – ЦПК 2004 р.) сьогодні змінив не тільки підходи до концепції цивільного процесуального законодавства, але й з’явилися нові невідомі раніше інститути цивільного процесуального права (заочне провадження, судовий наказ), докорінно змінив порядок оскарження постанов суду. З цивільного процесуального законодавства виключено більшість норм про виконання судових рішень.

Разом з тим дискусійними залишаються значна кількість теоретичних проблем цивільного процесу. Особливо це стосується тих засад судочинства, які не притаманні сьогоднішньому цивільному процесу України, зокрема, можливості застосування безперервності як принципу цивільного процесуального права, від його доктринального звуженого тлумачення до розширеного впливу даного принципу на судовий процес. Потребують нового розуміння принципи усності та безпосередності, можливості їх впливу на оперативність розгляду цивільних справ у змагальному процесі та дії даних принципів у заочному та наказному провадженнях. Отже, можна констатувати, що є нагальна необхідність у науковому дослідженні даної проблеми.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження узгоджується з “Тематикою пріоритетних напрямків фундаментальних прикладних досліджень вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ МВС України на період 2002 – 2005 рр.”, затвердженою Наказом МВС України № 635 від 30.06.2002 р.; “Основними напрямками наукових досліджень Національного університету внутрішніх справ МВС України на 2001–2005 роки”, затвердженими Вченою Радою Національного університету внутрішніх справ від 5.01.2001 р. (протокол № 4).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є формування теоретичних висновків, спрямованих на розвиток доктрини цивільного процесуального права на основі комплексного аналізу проблемних питань реалізації принципів усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві, зокрема, визначення ролі і місця даних принципів у системі принципів цивільного процесуального права, розкриття особливостей їх дії на різних стадіях цивільного процесу тощо, та розробка на цій основі конкретних обґрунтованих наукових пропозицій, спрямованих на усунення прогалин у процесуальному законодавстві та підвищення ефективності діючого судочинства.

Для досягнення поставленої мети вирішуються такі основні завдання:

1) встановити характерні ознаки, поняття та зміст принципів усності, безпосередності та безперервності в цивільному судочинстві;

2) виявити особливості дії принципів усності, безпосередності та безперервності при ухваленні заочного рішення;

3) виявити особливості реалізації принципу безпосередності на рівні суду першої інстанції, апеляційного та касаційного проваджень;

4) виявити та розкрити зміст та особливості дії принципу безперервності у цивільному процесі та його вплив на подальший розвиток цивільного судочинства;

5) дослідити зміст і дію принципів усності та безпосередності на стадії цивільного процесу – провадження у справі до судового розгляду;

6) виявити дію та особливості принципів усності та безпосередності при документуванні цивільного процесу;

7) розробити конкретні пропозиції щодо удосконалення чинного цивільного процесуального законодавства, у нормах якого закріплені вимоги принципів усності, безпосередності та безперервності.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, врегульовані нормами цивільного процесуального права і пов'язані з реалізацією принципів цивільного судочинства взагалі, та принципів усності, безпосередності та безперервності, зокрема.

Предметом дослідження є цивільні процесуальні норми законодавства як України, так і далекого та близького зарубіжжя, які регулюють дію принципів усності, безпосередності та безперервності в цивільному судочинстві, судова практика та правова доктрина.

Методи дослідження. У ході дослідження застосовувалися загальнонаукові та спеціальні правові методи пізнання. Так, за допомогою формально-логічного методу, що ґрунтується на положеннях формальної логіки, шляхом тлумачення цивільно-процесуальних норм та юридичних явищ, можливо більш повно дати визначення принципів цивільного процесуального права і, зокрема, принципів усності, безпосередності та безперервності як принципів даної галузі права. За допомогою порівняльного методу, на наш погляд, можливе вивчення цивільного процесуального законодавства України, країн Європейського союзу (Німеччини, Франції), Російської Федерації в частині розуміння визначення поняття доказів, і на цій основі дослідити дію принципів усності та безпосередності, встановивши при цьому не тільки спільне, але й відмінне в діях зазначених принципів та виявити існуючі прогалини у цивільному процесуальному законодавстві України.

Метод безпосереднього аналізу пояснень сторін та третіх осіб, показань свідків, дослідження письмових та речових доказів, висновків експертів дозволяє одержати необхідні знання, йдучи від одиничного до загального, тобто використовується такий шлях наукового пізнання як індуктивний.

Однак важливо підкреслити, що будь-який метод зберігає свою методологічну цінність лише в органічній єдності з діалектичним методом як прояв конкретизації його певної сторони. Тому таке

використання нами конкретного приватноправового методу визначається принципами діалектичної логіки, яка поєднана з історично-правовим методом, використовуючи який дисертант дослідив історичний розвиток судової системи України та акцентував увагу на вплив досліджуваних принципів на розвиток процесуального права в різних країнах Європи. При цьому в роботі широко використовується судова статистика України при розгляді цивільних справ.

Дане дослідження було системно структуризоване з використанням судової практики, логіко-юридичної поступовості, що дозволило зробити аналітичні висновки та внести певні пропозиції щодо удосконалення цивільно-процесуального законодавства України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в сформульованих теоретичних та практичних висновках і пропозиціях, які виносяться на захист:

1. Набула подальшого розвитку теза, що принципи цивільного процесуального права – це загальні, основні положення, які закріплені в нормах права і діють у межах цивільної процесуальної форми, регламентуючи при цьому повноваження та процесуальну діяльність суду та інших учасників процесу, їх процесуально-правове становище. При цьому ми виходимо з того, що принципи цивільного процесуального права впливають на саму побудову цивільного судочинства. Відсутність такого впливу позбавляє судову процедуру чіткості, робить цивільне судочинство не упорядкованим.

2. Встановлені особливості реалізації принципів усності, безпосередності та безперервності, їх вплив на законність та обґрунтованість заочних рішень. При цьому стверджується, що в заочному провадженні дія принципів усності, безпосередності та безперервності носить обмежений характер з підстав: а) відсутності відповідача у судовому засіданні; б) спрощеності судової процедури.

3. Дістало подальшого розвитку положення, що за кваліфікаційними ознаками принципи усності, безпосередності та безперервності в системі права є: а) міжгалузевими; б) закріпленими в законодавстві про цивільне судочинство; в) функціональними; г) основоположними.

4. Вперше обґрунтовується висновок, що порушення принципу безпосередності на рівні касаційного суду (ч. 5 ст. 332 ЦПК 2004 р.) може спричинити порушення п. 2, 4, 7 ст. 129 Конституції України та ст. 13 Європейської конвенції з прав людини. Автор вважає, що розгляд касаційних скарг при їх попередньому розгляді без виклику сторін є порушенням не лише принципу безпосередності, а й принципу гласності, рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності, бо можливість розгляду справ у касаційній інстанції буде залежати не від волі сторін, а тільки від волі самих судів, а інколи й одного із суддів. Крім того, потрібно враховувати, що ухвала Верховного Суду України, постановлена навіть при попередньому розгляді справи, оскарженню не підлягає.

5. При розгляді правової природи принципів цивільного судочинства отримало подальший розвиток положення про визнання безперервності принципом цивільного процесуального права. Ця ідея фактично закріплена в нормах нового ЦПК 2004 р., пов'язується з даними нормами і має значення для всього цивільного судочинства та характеризує специфіку цієї галузі процесуального права.

6. Вперше висловлено положення про особливості дії принципів усності, безпосередності та безперервності на стадії досудового розгляду справ. При цьому автор констатує, що є нагальна необхідність розширення процесуальних прав суду на даній стадії, та назвавши її “попереднім розглядом” і відповідно до цього надавши право судам ухвалювати на цій стадії попередні судові рішення, і в разі якщо сторони не подали відповідної заяви в 10-ти денний строк до суду першої інстанції такі рішення мають вступати у законну силу. При цьому фіксування судового процесу має відбуватись в письмовій формі – протоколом судового засідання. У разі подачі відповідної заяви стороною попереднє судове рішення вважається таким, що не вступило в законну силу і справа має переходити в стадію безпосереднього розгляду з фіксуванням судового процесу технічними засобами.

7. Вперше висловлено положення про особливості документування як процесуальних дій у межах цивільної процесуальної форми, а також ті види документування, які впливають з такої форми і носять обов’язковий характер для інших суб’єктів правовідносин. Автор стверджує, що документування судових процесів за допомогою технічних засобів має здійснюватись технічними секретарями. Покладання таких обов’язків на секретарів судових засідань чи інших працівників суду (ч. 2 ст. 197 ЦПК 2004 р.) є недоцільним. При цьому необхідно закріпити положення про можливість їх відводу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у формулюванні висновків та пропозицій щодо визначення шляхів у вирішенні низки теоретичних і насамперед практичних проблем, специфіки реалізації даних принципів при розгляді справ у суді першої інстанції, в апеляційних і касаційній інстанціях та при провадженнях у зв’язку з винятковими обставинами та у зв’язку з нововиявленими обставинами. Практичні рекомендації, запропоновані автором, були свого часу надіслані до Верховної Ради України для врахування при підготовці і розробці нового ЦПК України.

Теоретичні висновки та положення дисертації можуть бути використані у навчальному процесі при викладанні курсу “Цивільний процес”, а також при написанні підручників, навчальних посібників, підготовці методичних матеріалів.

Висновки і рекомендації можуть бути використані у законотворчій діяльності, при підготовці нормативно-правових актів, які будуть розроблятися для подальшого удосконалення цивільного процесуального законодавства, а також використовуватись у практичній роботі при розгляді та вирішенні судами цивільних справ.

Апробація результатів дисертації. Дисертаційне дослідження проведене на кафедрі цивільно-правових дисциплін Національного університету внутрішніх справ, де неодноразово відбувалися його обговорення та рецензування. Основні наукові висновки пройшли апробацію за участю автора в таких конференціях: науково-практичній конференції “Проблеми цивільного права та процесу в правоохоронній діяльності органів внутрішніх справ”, присвяченій пам’яті проф. А. О.

Пушкіна (Харків, 21 травня 2003 р.); науково-практичній конференції “Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених” (Харків, 23 квітня 2004 р.); V Міжнародній науково-методичній конференції “Методологічні проблеми сучасного перекладу” (смт. Гурзуф, 18–21 травня 2004 р.); науково-практичній конференції “Проблема юридичної особи у цивільному праві України”, присвяченій пам’яті проф. О.А. Пушкіна (Харків, 21 травня 2004 р.).

Теоретичні положення, обґрунтовані автором у дисертаційному дослідженні, були використані дисертантом при читанні лекцій, проведенні практичних та семінарських занять у Національному університеті внутрішніх справ. Результати дослідження, зокрема, проблеми дії принципів усності, безпосередності та безперервності на різних стадіях цивільного судочинства, доповідались автором 15 лютого 2004 р. на загальних зборах суддів Сумської області.

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження відображені в чотирьох наукових статтях, опублікованих у збірниках, що входять до переліку наукових фахових видань ВАК України, а також тезах наукових повідомлень на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації визначена метою та завданням дослідження і складається із вступу, чотирьох розділів, що включають шість підрозділів, висновків до кожного розділу та загального висновку, а також списку використаних джерел (що нараховує 186 найменувань). До структури дисертації входять також три додатки на трьох сторінках. Повний обсяг дисертації – 170 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовується актуальність досліджуваної теми, розглядається ступінь розробленості проблеми, її зв’язок з науковими програмами, планами і темами, визначається об’єкт та предмет, мета і завдання дисертаційного дослідження, його методологічна основа, окреслюється наукова новизна, теоретичне і практичне значення, апробація і впровадження результатів дослідження.

Розділ 1. “Становлення принципів усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві” присвячується дослідженню історичного розвитку цивільного процесу та становленню даних принципів. Автор досліджує історію судового процесу починаючи з римського цивільного процесу, зазначаючи, що в різні його періоди мали місце легісакційний, формулярний та екстраординарний процеси. Дисертант доходить висновку, що вже в ті часи складовими цивільного процесу були принципи усності та безпосередності. У той же час введення, зокрема в формулярний процес, письмової його фіксації призвело до усунення з судового процесу засад публічності та змагальності, а разом з цим поступово усувається і усність процесу, що поклало початок письмовому судочинству.

У Російській імперії початок письмового судового процесу було покладено 1497 року “Судебником” Іоанна Грозного. Остаточного письмовий судовий процес було закріплено Військовим Статутом Петра I у 1716 році. Така процедура розгляду цивільних справ діяла до прийнятого в 1864 році Статуту

цивільного судочинства Росії, після якого цивільний процес став усним. Це сприяло більш швидкому розгляду справ у судах усіх інстанцій. Після подій 1917 року правила усності, безпосередності та безперервності не тільки застосовувались у судовій практиці судів, але й утверджувались як основні засади цивільного судочинства.

Незважаючи на те, що ЦПК 1924 та 1929 років окремо і не виділяли принципи усності чи безпосередності, але їх дія фактично була закладена в диспозицію ряду норм ЦПК. Юридично ж дані принципи отримали своє законодавче закріплення спочатку в ст. 35 Основ цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік, а потім у ст. 160 ЦПК 1963 р.

Таким чином, дослідження даних принципів в історичному розрізі свідчить про те, що недодержання цих принципів у судочинстві, як правило, призводить до відсутності гласності, закритості судових процесів, зловживань з боку окремих судових чиновників.

Розділ 2. “Принцип усності у цивільному процесі” складається з двох підрозділів. Так, у підрозділі 2.1. **“Поняття, значення, зміст та нормативне вираження принципу усності на різних стадіях цивільного процесу”** автором відзначається, що сучасний процес реформування цивільного процесуального законодавства неможливий без теоретичного аналізу принципів цивільного процесу. Критично проаналізувавши наявні визначення принципів у теорії цивільного процесуального права, автор доходить висновку про те, що принцип усності носить універсальний характер і в сучасних умовах його вплив розширюється. У зв’язку з даними обставинами він діє не лише при розгляді цивільних, а й адміністративних, господарських та кримінальних справ. З цих підстав принцип усності є міжгалузевим принципом.

Звідси можемо сформулювати визначення, що принцип усності – це закріплені в процесуальних законах правила проведення судового процесу, за яких встановлена усна форма спілкування суду з учасниками процесу, повідомлення останніми суд про обставини, які мають значення при розгляді справи.

Зміст принципу усності полягає в усній формі спілкування суду з учасниками процесу. Автор робить висновок, що розгляд справ будь-якого виду судового провадження безпосередньо відбувається шляхом судового мовлення. Крім того, правила, що регулюють перегляд справ в апеляційній та касаційній інстанціях, так само, як і при провадженнях у зв’язку з винятковими обставинами та у зв’язку з нововиявленими обставинами переконують у тому, що судові засідання в усіх зазначених стадіях повинні проводитись з дотриманням вимог принципу усності. Усна форма повідомлення суду доказового матеріалу переслідує ще одну важливу мету – надати повідомленням форму процесуального матеріалу, а спілкуванню суду з учасниками процесу – публічного характеру, що усуває отримання судом повідомлень у приватному (непроцесуальному) порядку. Судове мовлення в судовому засіданні є встановлений законом спосіб виявлення волі суб’єктів процесуальних відносин за допомогою якого і відбувається сповіщення суду відомостей про обставини справи, які мають

значення для правильного вирішення останньої.

Дисертантом розглядається нормативний зміст і практичне здійснення принципу усності в процесі розгляду справ у місцевих, апеляційних та касаційному судах. Проведено аналіз статей ЦПК 2004 р. та проаналізовано приклади із судової практики, які переконують, що порушення принципу усності призводить до відміни судових рішень. Доводиться позиція, що принцип усності судового розгляду встановлює усну форму волевиявлення суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у судових засіданнях на будь-якій стадії процесу у справах будь-якого виду провадження, що забезпечує спілкування учасників процесу з судом та повідомлення суду фактичного та доказового матеріалу справи шляхом судового мовлення. Доведено, що у взаємозв'язку з іншими принципами цивільного процесу принцип усності полегшує сприйняття доказового матеріалу, допомагає поставити процесуальну діяльність суду під контроль учасників процесу, сприяє кращому досягненню його виховного впливу. Автор вважає, що зміст усього матеріалу справи набуває процесуального значення лише тоді, коли він повідомлений суду в судовому засіданні в усній формі.

Дисертант робить висновок, що вимоги принципу усності судового розгляду є обов'язковими при розгляді у судовому засіданні будь-якого питання судочинства на будь-якій стадії цивільного процесу, тому принцип усності за своїм змістом є більш загальним, ніж це може здаватись на перший погляд. Він органічно пов'язаний з іншими принципами цивільного процесу, утворюючи тим самим єдину систему, де кожна ланка не може бути вилученою без того, щоб не порушити всю систему, яка забезпечує досягнення мети та виконання завдань правосуддя.

Підрозділ 2.2. **“Письмова форма процесуальних дій та її співвідношення з принципом усності”** містить аналіз процесу документування в цивільному процесі. Документування, технічне чи письмове, має на меті закріплення усіх дій, які виконані в судовому засіданні саме в усній формі, бо процесуальна усність без її фіксації не має можливості в такій формі абстрагуватись, накопичуватись та зберігатись впродовж довгого часу. Це дозволяє забезпечити контроль вищестоящим судом за додержанням усієї процесуальної форми та процесуальних дій нижчестоящих судів у ході розгляду ними цивільних справ.

Автор дійшов висновку, що повна фіксація судового процесу технічними засобами не може підмінити чи цілком замінити письмову фіксацію судового процесу в журналі судового засідання. Водночас фіксація усіх судових процесів технічними засобами є, на думку дисертанта, надмірною вимогою закону. Принцип усності в поєднанні з письмовою та технічною формами документування робить, перш за все, цивільне судочинство простим та доступним для громадян, забезпечуючи при цьому необхідну фіксацію волевиявлення суб'єктів цивільних процесуальних відносин з можливістю всебічного й повного контролю за діяльністю судових органів. Доведено, що нема нагальної необхідності фіксувати технічними засобами усі без винятку судові процеси. Це

пов'язується не лише з великими, нічим не обґрунтованими витратами, але, перш за все, з відсутністю такої необхідності. Справи окремих категорій, які насамперед впливають зі шлюбно-сімейних відносин (розірвання шлюбу, стягнення аліментів, усиновлення), справи, по яких будуть видаватися судові накази, справи окремого провадження, не потребують нагальної фіксації за допомогою технічних засобів. По даних справах досить письмової фіксації судового засідання. У разі ж клопотання осіб про фіксацію судового процесу технічними засобами питання має вирішуватись на загальних підставах. Такий підхід до фіксування судових процесів є більш гнучким і пов'язується насамперед з волевиявленням сторін, а не з нічим не виправданою вимогою закону технічного фіксування усіх судових процесів.

Справи, які розглядаються в порядку заочного рішення, земельні та житлові спори, розподіл майна та його витребування, справи щодо порушення права інтелектуальної власності тощо потребують обов'язкової фіксації технічними засобами, бо звичайно вони є більш складними, наприклад з точки зору надання та оцінки доказів.

Автор досліджує документування судового процесу з використанням широкої практики в діяльності сьогодишньої судової системи, звертаючи також увагу на документування яке має контрольно-реєстраційне значення. У зв'язку з обсяговістю документування в судах першої інстанції дисертантом пропонується така класифікація форм документування: 1) судові рішення і ухвали; 2) протоколи (журнали судового засідання); 3) заяви; 4) скарги, подання; 5) резолюції, підписи судді; 6) повістки, повідомлення, розписки; 7) вимоги; 8) акти. Така класифікація узагальнює всі процесуальні дії, які здійснює суд та учасники процесу в письмовій формі. Слід зважити на те, що документування процесуальних дій в цивільному процесі характеризується відсутністю жорсткого формалізму. Все це робить цивільне судочинство простим та доступним для громадян, прискорює саме провадження в справі, забезпечуючи разом з тим необхідну фіксацію волевиявлення суб'єктів цивільних процесуальних відносин та можливість всебічного і повного контролю за діяльністю судових органів.

Розділ 3. “Принцип безпосередності у цивільному процесі” складається з двох підрозділів. Так, у підрозділі 3.1. **“Поняття, зміст та значення принципу безпосередності у цивільному процесі”** дисертант робить висновок, про те, що зміст принципу безпосередності полягає в тому, що під час судового розгляду справи між сторонами, що надають докази, та судом не повинно бути опосередкованих ланок. Пояснення мають бути адресовані лише суду. В поняття принципу безпосередності повинна обов'язково включатись вимога незмінності складу суду. Такий висновок автора ґрунтується на аналізі судової практики, що широко використаний в роботі.

Принцип безпосередності тісно пов'язується з поняттям судового доказування у цивільному судочинстві. При цьому автор проводить порівняльний аналіз процесуального законодавства Франції та Німеччини з цього питання і доходить висновку, що докази як першорядні, так і

другорядні повинні сприйматись судом не тільки в їх змагальності, але й у їх співвідношенні між собою.

У підрозділі 3.2. **“Виявлення та нормативне вираження принципу безпосередності на різних стадіях цивільного процесу”** відзначається, що реалізація принципу безпосередності в суді першої інстанції відбувається вже на стадії порушення цивільної справи. У зв’язку з цим дисертант досліджує шляхи отримання доказів на підставі судових доручень. Зроблено висновок про те, що судові доручення є виключно засобом збирання доказів. На основі аналізу судової практики в судочинстві дисертант схиляється до думки про те, що посилання в рішенні суду лише на преюдиційні факти без безпосереднього дослідження доказів приводить до ухвалення іноді необґрунтованих судових рішень. Досліджує автор і виняток з правил безпосередності, пов’язуючи виконання даного принципу, зокрема, з належним повідомленням сторін, наводячи конкретні приклади з судової практики щодо цього питання.

Дисертант дійшов висновку, що суддя на стадії порушення справи повинен безпосередньо сприймати докази спірних правовідносин. На стадії до судового розгляду справи він сприймає, знайомиться, досліджує й оцінює докази по суті справи. У зв’язку з цим проводиться паралель з цього питання з ЦПК Німеччини. Обґрунтовується положення про те, що принцип безпосередності встановлює процесуальні правила сприйняття судом доказів без обмеження його дії в часі. Водночас таке сприйняття доказів матиме лише попередній орієнтовний характер.

Розглядаючи конкретні прояви принципу безпосередності на різних стадіях цивільного процесу, автор проводить таке дослідження в розрізі системи стадій цивільного процесу. Зокрема, досліджуючи принцип безпосередності на стадії відкриття провадження у справі, дисертант стверджує, що юридично безпредметними позовами слід називати не позови про свідомо незахищені законом інтереси, а звернені до суду вимоги про захист ніким не оспорюваного і не порушеного права, свободи чи інтересу. В зв’язку з цим дисертант дійшов висновку, що поняття юридично безпредметних позовів має ґрунтуватись не на матеріально-правовій, а на процесуальній основі.

Досліджуючи принцип безпосередності на стадії судового розгляду, дисертант стверджує, що особистому сприйняттю судом, а потім і аналізу доказів підлягають лише ті об’єктивні факти, які були охоплені процесуальною формою. Це забезпечує можливість постановки усього процесу отримання і дослідження доказів під повний і всебічний контроль як з боку осіб, які беруть участь у справі, так і вищестоящих судів у разі оскарження рішення суду.

Апеляційне провадження на відміну від касаційного оскарження відбувається на принципово нових засадах повторного розгляду справи, по суті, у межах визначених волевиявлень самих учасників апеляційного провадження. Водночас дисертант стверджує, що зміст принципу безпосередності в суді апеляційної інстанції зводиться до того, що дослідження доказів у справі відбувається лише в межах перевірки законності й обґрунтованості рішення суду першої інстанції, а також щодо досліджених доказів і обставин (фактів), встановлених судом першої інстанції.

Досліджуючи принцип безпосередності в касаційному провадженні дисертант вважає, що принцип безпосередності повною мірою не має свого виявлення, бо у цьому буде протидіяти частина п'ята ст. 331 ЦПК 2004 р., оскільки саме дана норма встановлює додаткову умову – наявність згоди на розгляд справи судовою палатою – одним із трьох судів касаційної інстанції. Проведення судового засідання суду касаційної інстанції буде залежати не від безпосередньої волі учасників процесу, а від волі самих суддів. Таке положення закону суперечить принципу безпосередності, а тому частина п'ята ст. 331 ЦПК 2004 р. вступає в протиріччя з п. 2, 4, 7 ст. 129 Конституції України, ст. 6 ЦПК 2004 р. та ст. 13 Конвенції про захист прав та основних свобод людини. Виходячи з цих підстав, дана норма закону має бути визнана неконституційною.

Розділ 4. “Безперервність, як принцип у цивільному процесі” складається з двох підрозділів. Так у підрозділі **4.1 “Поняття та значення принципу безперервності”** висвітлюється значення принципу безперервності в суді першої інстанції – від початку розгляду справи до її закінчення і постановлення судового рішення.

Стверджується, що простим технічним вилученням діючого принципу з процесуального законодавства не можна відмінити принцип безперервності. Автор вважає, що розгляд справи після її відкладення повинен починатись заново лише у тих випадках, коли на протязі періоду, на який справу було відкладено, суд розглядав іншу справу. Буквальний же зміст цього принципу зводився і зводиться (ст. 159, 191 ЦПК 2004 р.) до того, що незалежно від розгляду чи не розгляду судом інших справ у період відкладення даної справи розгляд останньої завжди починається заново. Перерва ж у процесі також не передбачає розгляд будь-яких справ. У противному разі це буде відкладення справи. У такому розумінні змісту безперервності діють ст. ст. 176 ч. 5, 302 ч. 6, 331 ч. 10 ЦПК 1963 р. і мають діяти ст. ст. 169, 170, ч. 6 ст. 191, ч. 1 ст. 304, ч. 1 ст. 333 ЦПК 2004 р.

Дисертант пропонує нове тлумачення процесуальної перерви, яка може надаватись судом як за ініціативою самого суду, так і за ініціативою сторін. При цьому перерва може бути до трьох днів. При такому вирішенні настає межава чіткість у розумінні процесуальної перерви та її відмінність від поняття відкладення справи. Таке чітке розмежування є нагальною необхідністю сьогодення, оскільки ці поняття сьогодні нівелюються і практично при відкладенні справ слухання їх майже ніколи не починається спочатку, як того вимагає частина 6 ст. 191 ЦПК 2004 р. Автор дає визначення процесуальної перерви як проміжку часу, встановленого судом між судовими засіданнями одного і того ж процесу, який не може бути більшим, ніж три дні. При цьому автор вважає, що в даний проміжок часу можливо слухати інші цивільні справи, але лише ті, які безпосередньо пов'язані з даною справою (розірвання шлюбу – аліменти, вселення в квартиру – стягнення боргу за житло тощо). Проведено позицію, що в перервах не можна слухати кримінальні чи адміністративні справи, а також цивільні справи, які не пов'язані між собою.

Розроблено авторське визначення принципу безперервності – це закріплені в нормах цивільного

процесуального права правила розгляду справ або окремих питань судочинства, які встановлюють, що судові засідання проводяться безперервно. Перерва в судовому засіданні допускається в межах обумовленого законом часу. Всяка інша перерва в судовому засіданні має спричиняти розгляд справи заново.

У підрозділі **4.2. “Виявлення та нормативне вираження вимог принципу безперервності”** проведено постатейний аналіз ЦПК 2004 р. і показано дію принципу безперервності як при розгляді цивільних справ у суді першої інстанції, так і при розгляді справ в апеляційному та касаційному провадженнях.

Зроблено висновок, що значення принципу безперервності полягає в тому, що його вимоги забезпечують не лише концентрацію уваги суду на обставинах тільки однієї справи, що розглядається, але й прискорюють її розгляд за рахунок цілісної єдності на всіх стадіях судового процесу. Дія принципу безперервності спрямована на досягнення правильності та повноти дослідження й оцінки зібраних по справі доказів та встановленню всіх обставин справи, забезпечуючи при цьому упорядкованість у діяльності суду, забезпечення швидкого розгляду справ.

ВИСНОВКИ

У висновках знайшли відображення сформульовані вище найважливіші науково-практичні результати, здобуті в ході дослідження принципів усності, безпосередності та безперервності. При цьому пропонується внести до нового ЦПК 2004 р. такі положення :

– частину першу ст. 27 ЦПК 2004 р. доповнити новим реченням “сторони також мають право заявляти клопотання про розгляд справи без застосування засобів технічного фіксування судового процесу”;

– частину другу ст. 80 ЦПК 2004 р. після слів “визначає суд” доповнити словами “постановляючи щодо цього мотивовану ухвалу”, а частину першу ст. 119 ЦПК 2004 р. викласти в такій редакції: “Позовна заява викладається чітким машинописним текстом”;

– частину четверту ст. 160 ЦПК 2004 р. після першого речення доповнити: “У разі видалення порушника із зали судового засідання на весь час розгляду справи або на його частину головуючий постановляє на місці ухвалу, яка заноситься до журналу судового засідання. Перед дебатами головуючий постановленою на місці ухвалою, яка заноситься до журналу судового засідання, надає можливість порушнику ознайомитися з процесуальними діями, вчиненими за його відсутності. У разі небажання такого ознайомлення його усна відмова заноситься до журналу судового засідання, і судове засідання продовжується далі”;

– частину першу ст. 197 ЦПК 2004 р. доповнити новими реченнями: “Сторони мають право заявляти клопотання про розгляд справи без застосування засобів технічного фіксування судового процесу”;

– частину першу ст. 199 ЦПК 2004 викласти у такій редакції: “Після закінчення судового процесу секретар судового засідання зобов’язаний в письмовій формі повідомити учасників

судового процесу про те, що вони в триденний строк можуть ознайомитись з технічним записом судового засідання та протоколом чи журналом судового засідання. Особи, які беруть участь у справі протягом семи днів з дня проголошення рішення у справі мають право подати до суду письмові зауваження щодо повноти або неправильності їх запису”;

– перше речення частини першої ст. 200 ЦПК 2004 р. викласти у такій редакції: “Під час окремої процесуальної дії поза судовим засіданням складається протокол, який підписується всіма учасниками такої процесуальної дії”. Дану ж статтю також доповнити частиною п’ятою в такій редакції: “Протокол огляду судом речових та письмових доказів підлягає проголошенню у судовому засіданні, в якому розглядається справа в усіх випадках”;

– частину першу ст. 295 ЦПК 2004 р. викласти в такій редакції: “Апеляційна скарга викладається чітким машинописним текстом”;

– частину першу ст. 326 ЦПК 2004 р. викласти у такій редакції: “Касаційна скарга викладається чітким машинописним текстом”;

– статтю 60 ЦПК 2004 р. доповнити частиною п’ятою у такій редакції: “У випадку повторного розгляду справи, коли повторне дослідження доказів неможливе (смерть сторони чи свідка, знищення письмових чи речових доказів тощо), суд повинен враховувати результати дослідження цих доказів при ухваленні рішення, коли проти цього нема обґрунтованих заперечень сторін. Якщо такі заперечення є, то суд розглядає їх, постановляючи щодо цього мотивовану ухвалу, в якій зазначає приймає він чи не приймає такі докази до розгляду”;

– частини п’яту та шосту ст. 137 ЦПК 2004 р. бажано викласти у такій редакції: “Усі службові особи установ, організацій, підприємств незалежно від форм власності, їх об’єднання, громадські організації, а також громадяни зобов’язані на вимогу суду надати всі необхідні докази в установлені судом строки. В разі ненадання таких доказів суд має право накладати штраф на службову особу в розмірі від 5 до 20 неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

У разі ж заподіяння сторонам ненаданням доказів шкоди, це є підставою для пред’явлення до винної особи позову про відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Накладення штрафу не звільняє відповідних службових осіб, громадян від обов’язку надати письмові докази, що вимагає суд”;

– частину другу ст. 197 ЦПК 2004 р. викласти в редакції: Фіксування судового процесу технічними засобами проводиться технічними секретарями.

Після закінчення судового засідання інформація копіюється на одноразові носії (CD диски). Дані CD диски являються невід’ємною частиною цивільної справи.

У разі перерви, відкладення чи зупинення розгляду справи технічний секретар складає акт, в якому зазначається склад суду, найменування сторін, номер справи, відрізок часу судового засідання. Даний акт підписується сторонами і долучається до справи, а диск опечатується в конверті, що також є невід’ємною частиною цивільної справи.

При відновленні судового засідання запис продовжується з наступним копіюванням на одноразовий диск, який знаходиться у справі.

При ухваленні рішення суддя має право прослуховувати інформацію з CD дисків судового засідання у нарадчій кімнаті”;

- змінити назву глави 3 ЦПК 2004 р. на „Попередній розгляд справ”. В ст. 129 ЦПК 2004 р. слова „попереднє судове засідання” замінити словами ”попередній розгляд справ”. У частині першій, другій та третій ст. 130 ЦПК 2004 р. слова „попереднє судове засідання” замінити словами „попередній розгляд справи”;

- частину четверту ст. 130 ЦПК 2004 р. викласти в редакції: “Суд постановляє попередні судові рішення в усіх справах. У разі ненадходження від сторін у десятиденний строк заяви про розгляд справи у безпосередньому судовому засіданні, попереднє рішення набуває законної сили. В іншому разі справа призначається до безпосереднього розгляду, а попереднє рішення суду вважається таким, що не вступило в законну силу”;

- частину другу ст. 37 ЦПК 2004 р. доповнити реченням: “При цьому розгляд справи має розпочинатись зі стадії судового розгляду”;

- статтю 159 ЦПК 2004 р. доповнити частиною четвертою: “Судове засідання по кожній справі відбувається безперервно.

Суд за своєю ініціативою чи за ініціативою сторін може оголосити перерву в слуханні справи. Така перерва не може перевищувати трьох днів. В разі перевищення триденного строку в перерві, справа слухається заново. Під час перерви суд має право слухати інші цивільні справи за умови їх однорідності”.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. **Ясинок М.М.** Принципи усності, безпосередності й безперервності в цивільному процесі та їх взаємодія з принципом гласності і необхідністю повного фіксування технічними засобами судових процесів // Право і безпека. -2003. – №2. – С.167–169.
2. **Ясинок М.М.** Розвиток принципів усності, безпосередності та безперервності процесу: історико-правовий аспект // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – Донецьк, 2003. – № 2. – С.269–278.
3. **Ясинок М.М.** Судовий наказ у цивільному судочинстві // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 2. – С.70–72.
4. **Ясинок М.М.** Впровадження новітніх інформаційних технологій в цивільному судочинстві України // Право і безпека. – 2004. – № 3. – С.194–196.
5. **Ясинок М.М.** Підготовка цивільних справ до судового розгляду // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: Збірка наукових праць. – Харків: Вид-во Національного університету внутрішніх справ, 2004. – С.234–237.

6. **Ясинок М.М.** Принцип безперервності в цивільному процесі // Проблема юридичної особи у цивільному праві України: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Олександра Анатолійовича Пушкіна, Харків, 21 травня 2004 року. – Харків: Національний університет внутрішніх справ; Харківський економіко-правовий університет; вид-во “Прометей Прес”, 2004. – С. 129–140.

АНОТАЦІЇ

Ясинок М.М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03. – цивільне право та цивільний процес; сімейне право, міжнародне приватне право. – Національний університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2004.

Дисертація присвячена дослідженню понять, характерних ознак та змісту принципів усності, безпосередності та безперервності, визначенню їх місця в системі цивільного процесуального права України, співвідношенню з іншими принципами цивільного процесуального права.

Досліджується історичний шлях та етапи розвитку принципів усності, безпосередності та безперервності, особливості їх реалізації в суді першої інстанції, в апеляційному та касаційному провадженнях, та при проведеннях у зв'язку винятковими обставинами та у зв'язку з ново виявленими обставинами.

У роботі обґрунтовано значення принципів усності, безпосередності та безперервності для всіх стадій цивільного процесу та видів проваджень.

Автором сформульовані теоретичні висновки з досліджених питань та запропоновані пропозиції, спрямовані на удосконалення чинного цивільного процесуального законодавства та судової практики.

Ключові слова: принципи цивільного процесуального права, принципи усності, безпосередності та безперервності, технічний секретар, заочне рішення, судовий наказ.

Ясинок Н. М. Принципы устности, непосредственности и непрерывности в гражданском процессе. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03. – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2004.

Данная диссертация представляет собой самостоятельную завершённую научную работу, посвящённую комплексному исследованию принципов устности, непосредственности и непрерывности как основополагающих начал гражданского процессуального права, определения их понятия, содержания, значения и места в системе принципов гражданского процессуального права Украины. Актуальность темы диссертационного исследования обусловлена прежде всего тем, что

сегодня изменились сами подходы к концепции процессуального законодательства, появились новые ранее неизвестные институты гражданского процесса (заочное решение, судебный приказ), полностью изменился порядок обжалования постановлений суда. С гражданского процессуального законодательства было исключено большинство норм, которые относились к исполнению судебных решений.

Автором исследуются особенности проявления принципов устности, непосредственности и непрерывности в суде первой инстанции, апелляционном и кассационном производстве, так и при производствах в связи с исключительными обстоятельствами и в связи с вновь открывшимися обстоятельствами.

Учитывая процесс совершенствования гражданского процессуального законодательства Украины, автор делает вывод о необходимости признания непрерывности судебного процесса принципом гражданского процессуального права. Кроме того с учетом записи процесса техническими средствами диссертант предлагает ввести в гражданский процесс нового участника процесса – “технического секретаря” с правом его отвода, а также изменить подход к фиксации судебных процессов, фиксируя только те судебные процессы техническими средствами, где имеются соответствующие ходатайства сторон, по всем остальным делам проводить письменную фиксацию судебных процессов.

Значение принципов устности, непосредственности и непрерывности проявляется в том, что они являются основополагающими началами гражданского процессуального права.

На основании анализа судебной практики, правовых норм автор формулирует теоретическое заключение и практические предложения, направленные на усовершенствование реализации принципов устности, непосредственности и непрерывности в гражданском процессе.

Ключевые слова: принципы гражданского процессуального права, принципы устности, непосредственности и непрерывности, технический секретарь, заочное решение, судебный приказ.

Yasynok N.M. Principles of Oral Verbal Communication, spontaneity and continuity in Civil Procedure – Manuscript.

Dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of jurisprudence on a specialty 12.00.03. – civil law and civil process; the family right; the international private law, – National University of internal Affairs. – Kharkov, 2004.

The given dissertation represents the independent completed scientific job devoted to complex research of principles, of Oral Verbal Communication, spontaneity and continuity as basic beginnings of the civil remedial right, their concepts, contents, meaning (importance) and place them in system of principles of the civil remedial right of Ukraine. The urgency of a theme dissertation of research is caused, first of all by that approaches to the concept of the remedial legislation today have changed, the new earlier unknown institutes of civil process (correspondence decision, judicial order) have appeared, has

reserved the order of the appeal of the decisions of court. From the civil remedial legislation the majority of norms which was excluded concerned to execution (performance) of the judicial decisions.

The author investigates features of display of principles of Oral Verbal Communication, spontaneity and continuity in court of the first instance, appeal and Cassation manufacture, at reconsideration of the decisions, decisions entered in lawful force on the again opened and exclusive circumstances.

Taking into account process of perfection of the civil remedial legislation of Ukraine, the author judges necessity of a recognition of a continuity of judicial process by a principle of the civil remedial right. At the same time in view of record of process by means author offers to enter into civil process of the new participant of process " the technical secretary " with the right of his (its) tap (removal), and also to change the approach to fixing judicial processes fixing only those judicial processes by means where are available

The appropriate petitions of the parties for all other businesses to spend written fixing of judicial processes.

The meaning (importance) of principles of Oral Verbal Communication, spontaneity and continuity is shown that they are the basic beginnings of the civil remedial right.

On the basis of the analysis of judicial practice, rules of law the author formulates the theoretical conclusions and practical offers directed on improvement to realization of principles of Oral Verbal Communication, spontaneity and continuity in civil process.

Key- words: principles of the civil remedial right, principles of Oral Verbal Communication, spontaneity and continuity, technical secretary, correspondence decision, judicial order.